

"Achete' à la vente des livres de M. Nuewens, notaire à Bruxelles, faite en avril 1811." (zie ook Brinkman en Schenkel p. 73)

PROFIEL VAN EEN EEUW

Een ambassadeur/Sesam open u/hier geen titel?

Op ***IBexacte veiligingsdatum bekend?/In 1811 kocht de Gentse notabele, botanicus en bibliofiel Charles van Hulthem op een Brusselse veiling een dik middeleeuws papieren handschrift voor de som van vijf en een halve frank. De lage prijs deed er terdege toe, want Charles van Hulthem mocht dan niet onbemiddeld zijn, zijn verzamelzucht was groot. Bij zijn dood zou blijken hoezeer hij voor de boeken had geleefd: hij liet meer dan 76.000 banden na, en blijkens aantekeningen meestal nog gelezen ook. De vrijgezel Van Hulthem had ze in vijftig jaar bijeengebracht in samenwerking met zijn trouwe bediende Joseph Delforge, die hij speciaal voor de boekenjacht had opgeleid als drijver en apporteur. De bibliotheek genoot bekendheid; en zo had Charles van Hulthem – die zelf de afscheiding van België intens betreurde – in 1830 moeten meemaken hoe patriotten zijn huis te Brussel binnenstormden om zich achter een opgeworpen muur van boeken te verschansen tegen Hollands geweervuur. ***IB klopt dit, was het 1830? Dus niet in kader van Tiendaagse veldtocht, zijnde 1831? De boekerij kwam als ravage uit de strijd, en Van Hulthem trok zich uit het openbare leven terug. In Gent bewoonde hij gedurende zijn laatste jaren een huis met veertien kamers waarin de boeken manshoog lagen opgestapeld. Zelfs op ijskoude dagen mocht Delforge nooit een haard aansteken vanwege brandgevaar. Als Charles van Hulthem het ook in bed niet meer warm kon krijgen, liet hij zijn bediende folianten op zijn voeten leggen.

Na Hulthems dood op 16 december 1832 – een paar uur tevoren had hij nog een boek gekocht – en na een paar jaar onderhandelen met erfgenamen werd zijn bibliotheek in 1836 aangekocht door de Belgische staat. Het bedrag van 279.400 BF beliep zo ongeveer de hele jaarbegroting voor letteren, wetenschappen en kunsten, maar de *bibliotheca Hulthemania* was dan ook een vorstelijk begin voor de collectie van de nieuw gestichte Koninklijke Bibliotheek van Brussel. Daarin belandde dus, onder veel meer, het middeleeuwse manuscript dat Charles van Hulthem in 1811 op de Brusselse veiling had gekocht en dat – maar dat wist men toen nog niet – zo'n vierhonderd jaar voordien ook al in Brussel was geschreven. Het was in matige conditie die door inzage niet beter werd, zodat de Koninklijke Bibliotheek op zeker moment zelfs moest besluiten het boek gesloten te verklaren. Pas in de aanloop naar

aan de Brussel-
se Hofberg

septemberrevol-
te
1830
ja, klopt.

het jaar 2000 werd het gerestaureerd, een uiterst delicaat proces waarbij talloze scheuren in de bladeren chirurgisch werden gehecht met vezelfragmenten van ragfijn Japans papier (voor de liefhebbers: Kozo en Tenguyo, 6 en 9 grams). Bij deze restauratie kwam tussen de bladen zand tevoorschijn dat vermoedelijk zeshonderd jaar eerder was gebruikt om de schrijfkint te drogen, alsmede de penpunt van een zestiende-eeuwse censor die uit pure nijd zijn ganzenvaar had stukgebroken op een satirisch gedicht over de priesterstand. De pennenpunt werd opgeborgen in een speciale cassette en het vroeg-vijftiende-eeuwse zand in zakjes. Want inmiddels was duidelijk geworden dat alles in en om dit oude boek van importantie is; reden waarom het in 1998 door de Vlaamse regering zelfs werd uitgeroepen tot “Cultureel ambassadeur van Vlaanderen”.

Wat behelzen de geloofsbrieven van ambassadeur Van Hulthem? Het handschrift opent met *De reis van Sint Brandaan*, de heilige zeevaarder wiens levensverhaal al een eeuwenoude tekst was toen het hier rond 1400 werd neergeschreven. In dezelfde categorie oud goud zien we werk van Jacob van Maerlant en diens voorganger Segher Diengotgaf, en ook nog wat uit het stofcomplex rondom *Reinaert de vos*. Maar de ouwe getrouwen/klassiekers lopen merkbaar op hun laatste benen, temidden van een bonte stoet aan jongere en vooral korte teksten. Uit de hele Maerlant bevat “Hulthem” slechts een paar excerpten; de *Reinaertstof* is ingedikt tot fabels; en de enige ridderroman binnen het boek, de *Burggravin van Vergi* uit 1325, wikkelt een compleet kasteeldrama af in nauwelijks meer dan duizend regels. In handschrift-Van Hulthem maken kleingoed en veelsoortigheid de dienst uit. Zo bevat het boek meer dan vijfhonderd rijmspreuken: middeleeuwse tegeltjeswijsheden zoals “Wildi bliven in u ere, so staet vaste – het wait zere” ***IB dit is nu zo'n voorbeeld waar spelling/opmaak van het citaat de beste vorm verdient; nog eens over nadenken. Verder ruim honderd *sproken*: korte gedichten over minne, mirakels en moraal, plus allerlei satire, politiek en tutti frutti. Het boek opent een waaier aan genres: poëzie en liederen (soms met notenbalken), psalmen, een kroniek over het hertogdom Brabant en berijmde reportages over gebeurtenissen in 1383, 1384 en 1399. Een novelle over Pyramus en Thisbe naast gebeden op rijm, doodsklachten en literaire liefdesbrieven. Een “vogelparlement” (waarin een raadsvergadering wordt voorgesteld als kwetterende volière) naast het exemplar van Theophilus, de vrome priester die uit vertwijfeling een pact met de duivel sloot maar door Maria in genade werd aangenomen. Dialooggedichten en pikante *boerden* naast hooggestemd toneel.

was?

wil je dus
maakt er werk
van in voet-
noten?

9

Plus allerhande curiosa, zoals de proclamatie van een wonder in nabijgelegen Molenbeek; een gedicht waarvan de versregels openen met opeenvolgende letters van het alfabet, en een gedicht op steeds dezelfde rijmklank en ook inhoudelijk zo plat als iets: *Ic quam gegaen met liste / Daer ic mijn zoete lief wiste / Ic sprac: Lief, waer biste? / Wat maecste, kakste of piste?* Maar ook trouvailles zoals het gedicht “Muis wel, maar miauw niet”, d.w.z. jaag wel als een kat op muizen (lees: vrouwen), maar doe het in stilte. Verder een routebeschrijving van Parijs naar Santiago de Compostela. En een orakelboek-in-proza onder de Arabisch-mysterieus bedoelde titel *Ahangalaura*, met predicties bij de 28 standen van de maan: “beter niet verhuizen”, “u zult vinden wat u bent verloren”, “zij is u trouw en heeft u lief”, “u zult de rechtzaak verliezen”. Plus een lofdicht op de wijn, op naam van koning Salomo.

“De Nachtwacht van de Middelnederlandse letterkunde”, heeft men het handschrift-van Hulthem wel genoemd. Maar “Middelnederlandse Ark van Noach” zou wel zo passend zijn, vanwege de diversiteit en ook omdat menige tekst alleen bewaard is in dit boek. Zouden we “Hulthem” niet hebben, dan zouden we bijvoorbeeld niet weten dat het Nederlandse taalgebied – zo te zien vroeger dan waar ook in Europa – de *abele spelen* heeft gekend, laat staan ze kunnen lezen en heropvoeren. En dan te bedenken dat er minstens 37 bladen (en dus duizenden verzen) aan het boek ontbreken, doordat diverse lezers zich hebben afgereageerd op stukken die hen niet bevielen. Een schuine *boerde* over een scabreuze pastoor is zwartgemaakt; er is letterlijk gesneden in een gedicht over een Brusselse begijn “die graag van anderen mocht spelen”; er is gekrast in een hekeldicht tegen de priesterstand (“ze zwaaien ons gul met wierook toe, maar die moeten we wel eerst zelf betalen”) en van *Ahangalaura* zijn nagenoeg alle bladen weggescheurd. Het genre was taboe vanwege overtreding van het eerste gebod, en van de tekst is slechts het laatste blad behouden, stellig omdat op de keerzijde daarvan *Theophilus* begon.

Hetgeen resteert, beloopt nog altijd zo’n vijfhonderd bladzijden, doorgaans met honderd versregels in 2 kolommen volgeschreven door een vlotte en vormvaste hand. In totaal staan er maar liefst 686 teksten en tekstjes op papier waarvan de watermerken wijzen op datering kort na 1405. Het boek bevat geen plaatjes of versiering; alles draaide overduidelijk om de inhoud van de teksten, die opmerkelijk genoeg met volgnummers zijn genoteerd en – nog ongebruikelijker – voorzien van opgave van hun aantal verzen. Wat zou de functie van deze massieve verzameling/dit papieren pakhuis kunnen zijn geweest? Twee hypothesen strijden om de voorrang:

die van een “stalenboek” in een scriptorium (waar een klant doorheen kon bladeren om dan bepaalde teksten in afschrift te bestellen) dan wel het repertoireboek van een voordrachtskunstenaar of zelfs -kring. In beide gevallen was het zonneklaar een boek voor elke smaak en stemming: van zware kost tot lekker lachen plus allerhande nuttigheid. De samensteller heeft zich duidelijk niet bekreund om keuzes, maar juist gestreefd naar aanbod in de breedte. Selectie was een zaak voor de gebruiker van daarna, in diens concrete omgang met deze veelstemmigheid op schrift.

Berijmde veelstemmigheid, wel te verstaan, want het proza is in Hulthem zwaar ondervertegenwoordigd. Zo had de samensteller klaarblijkelijk geen behoefte aan het spirituele proza dat destijds in Brussel volop voorhanden was. We zien niets uit de werken van Ruusbroec en zijn klooster Groenendaal in het nabije Zoniënwood, noch uit de vertalingen van bijbelboeken en andere religieuze standaardwerken zoals die in de periode 1357-1388 waren gemaakt door een kartuizer ten behoeve van het Brusselse patriciaat. Maar in het profane genre is het handschrift des te beter gesorteerd. Zo bevat het zelfs werk van Willem van Hildegarsberch, destijds de meest gevierde sprookspreker van Holland, en hier al tijdens diens leven in Brussel gecodificeerd. In het algemeen vertoont de samensteller trouwens – en dat is verre van vanzelfsprekend in de Middeleeuwen – een voorkeur voor “moderne” literatuur. Het dateren van middeleeuwse teksten zal wel altijd hachelijk blijven, maar een redelijke veronderstelling is dat van alle teksten in Hulthem nog geen tien procent teruggaat tot de dertiende eeuw. Het boek is voor het overgrote deel een voorraadschuur van literatuur uit de veertiende eeuw.

moet tegenwoordig eigenlijk weer met een in

De veertiende-eeuwse literatuur is vol van nieuwe vormen en stoffen, naast verdere verbreiding van aloude/gevestigde genres. Uit de tijd voor 1300 zijn een zeventigtal Nederlandstalige liederen bewaard, uit de veertiende eeuw ruim zes maal zoveel. Ook zien we een veelvoud aan kronieken, mystiek, bijbelvertalingen en vakliteratuur zoals over geneeskunde. Ook tal van nieuwe genres betreden het toneel, de toneelteksten zelf voorop, in de vorm van abele spelen en kluchten waarvan we in de dertiende eeuw nog niet het minste spoor vernamen. Plus nieuwkomers zoals de achttien Middelnederlandse *boerden*, een paar honderd *sproken* en evenzoveel gebeden-oprijm alsook het eerste kerstlied in het Nederlands (“Een kint es ons gheborn”). Naast nieuwe genres breken ook complete nieuwe sferen baan, met name op het vlak van het pragmatische, het politieke en het persoonlijke. In laatstgenoemde sfeer is de

ook al bij Maerlant, in SFL en NB

zie print mnw

intense rouwklacht om Egidius - waarmee dit boek zal eindigen - stellig de beroemdste tekst, maar allerminst de enige. Zelfs een professioneel tractaat over gynaecologie geurt met zijn autobiografische inslag. Op politiek en actueel gebied krijgen we oorlogspoëzie, een lofzang op Gent, een haatlied tegen de boeren naast meervoudige tirades tegen de vrouwenmode om kapsels als ramshorens op te steken. Maar ook zien we meer Nederlandstalige filosofie - het woord zelf komt voor het eerst in het Nederlands op schrift, net als corruptie trouwens ***IB deze beide gaarne

control. aan cdrom - en ook meer festival en humor, zowel van de subtiele als de schaamteloze soort. Verder veel ernstig proza: terwijl de dertiende eeuw nog maar een handvol Nederlandse teksten in die vorm kent, schrijft de veertiende ze volop over kennis en ethiek. Zelfs de mystiek vertoont een niet te onderschatten betrokkenheid op actualiteiten, zoals men ook maakt van het straatrumoer van marskramers. De wending naar de werkelijkheid is overal waarneembaar.

Vaandeldragers van deze vernieuwing zijn bevlogen schrijvers zoals Jan van Ruusbroec en Jan van Boendale, maar ook de sombere dorpspastoor Lodewijk van Velthem, de rancuneuze ridder Jan van Brederode, de zwijgzame/stille bijbelvertaler van 1360, de vlijmscherpe/messcherpe/warmbloedige/sanguinische/cholerische dokter Jan de Weert en de culturele ondernemer Jan van Hulst uit bruisend Brugge. Maar ook is de veertiende eeuw vol van anoniemi, en al met al de eerste eeuw in onze literatuurgeschiedenis waar de geschiedschrijver grootscheeps moet overslaan. En dat terwijl geregeld nieuwe vondsten aan het licht komen, zoals tijdens het werken aan dit boek brieven van Ruusbroec, burleske poëzie in Mechelen en liederstrofen in Cambridge. (Mocht ooit nog eens een tweede pakhuis/Sesam-open-u zoals/van het formaat van Hulthem opduiken, dan moet deze literatuurgeschiedenis vermoedelijk herschreven worden).

In vergelijking tot de Nederlandse literatuurgeschiedenis voor 1300, is de veertiende eeuw vol van expansie wijd en zijd. In feite is nu voor het eerst sprake van een algemene/brede schriftcultuur in het Nederlands die doorbreekt. Die doorbraak vraagt als zodanig om verklaring, want een dusdanig verschil duidt op verandering, en verandering vooronderstelt oorzaak. Wel moet een niet-profondervindelijke wetenschap met zulke verklaringen voorzichtig zijn, en ze omzichtig uit waarnemingen losweken: eerst via facetten aan het oppervlak en vandaar naar dieperliggende factoren.

zie mail
Nicoline
en Van Reem
hierna
+ nog wat
plaatsendie
m. i. ook XIV
zijn

een
fact.

PHILOSOPHIE (**philo-**, **filo-**, **-sofie**), znw. vr. Mhd. *philosophîe*, hd. *philosophie*. Van ofra. *philosophie* of lat.-gri. *philosophia*. *Philosophie*, *wijsbegeerte* in den zin van *begeerte naar kennis en wijsheid, wetenschappelijke zin*. De „philosophie” is in de middeleeuwen niet eene der „consten liberale” hoewel zij ook reeds als naam eener wetenschap voorkomt (vgl. *Voc. Cop.* die scientie pholosophie, fylosophia), maar zij is de aanleg die iemand voor de beoefening der verschillende wetenschappen geschikt maakt. Vgl. *Doct.* III, 843 vlgg. het hoofdstuk „van phylosophiën”, en ald. vs. 843 „wijsheit ende phylosophie dats enen suptile clergie ... die den sin maect ghereit tallen consten liberale”. Volgens denzelfden schrijver kan zij in drie deelen verdeeld worden: gheseedthede, d. i. *geestbeschaving*; redenlecheit, d. i. *logica en wijsbegeerte*, en naturlechede of naturaelhede, d. i. *kennis der natuur*, die bij hem voornamelijk in taalwetenschap bestaat. En wanneer dan „die goede clerck heeft gheleert sijn phylosophie” soo keert hi hem dicke ... tote dien edelen rechte waert, alse Loy, Decreten ende Decretale, ... want wijsheit en dooch niet en twint, gherechteheit en si haer fundament” (vs. 901 vlgg.). — Het is dus *wijsheid, datgene wat iemand noodig heeft voor de hoogere beschaving van geest en gemoed*. Vgl. *Doct.* III, 887: „phylosophie in haer bediet dats wijsheit ende anders niet”. In dezen zin gebruikt ook Maerlant het woord *Franc.* 6399 vlgg. „want hi met groten nerenste besochte bi welken wege ... hi mochte vulmaectelijxt dienen onsen here ...; dit was sine hoochste filosofie, sijn hoochste wille, al sine clergie”. — In den zin van *heidensche wijsheid* staat *philosophie Nat. Bl.* V, 413: „waer es nu die grote philosophie, waer es nu die sterke buggherie (*ketterij*), die ons die wet willen roven, want wi boven nature geloven?” (lat. *ubi sunt stulti ac stolidi philosophi, non dico, sed immundi heretici*).

Corruptie 14^e eeuw**ingrid biesheuvel / dick hooijkaas**

Van: N. van der Sijs [nvdsijs@euronet.nl]
Verzonden: zondag 28 november 2010 15:11
Aan: Oostrom, Frits van
CC: ingrid biesheuvel
Onderwerp: FW: corruptie in de 14e eeuw

Beste Frits,
 het was leuk je afgelopen woensdag even gesproken te hebben, en ik vond het een interessante bijeenkomst.

Ik heb nog even gezocht naar *corruptie* bij Dirc Potter, maar heb het woord vooralsnog niet bij hem kunnen vinden. Op de cd-rom Middelnederlands is maar één vindplaats te vinden uit de 14e eeuw, en wel de onderstaande onder het trefwoord VORT (**vurt, vart**), bnw., waar staat:

Met se (*hen die zich misdragen*) alle uutten hove (*bagijnhof*) te steken, soo dat mids den afsnyden van den vurten leden andere moghen blyven behoedt van confusie ende corruptie, *Gendsch Chtb.* 178 vlg. (a. 1354; vgl. *ndl.* „iemand afsnijden als een verrot lid”, en de *aanh. bij De Bo:* „als een vort let van 't lichaam der christen kercke afghesneden”)

Ik heb gevraagd aan Piet van Reenen of hij wil kijken in zijn 14e eeuwse corpus en zijn antwoord vind je hieronder en aangehecht, dat schiet dus ook niet op. Bovendien gaat het in alle Middeleeuwse citaten om een andere betekenis van corruptie ('bederf') dan de moderne. De beste informatie staat in het Supplement Middelnederlandsch Handwoordenboek van Van der Voort Van der Kleij, maar dat kende je natuurlijk allemaal. Ik zal de kwestie verder in mijn achterhoofd houden voor het geval ik toch nog een connectie met Potter kan vinden... Ook *corrupt* is trouwens jong, vooralsnog heb ik geen oudere vindplaatsen gevonden dan 1503.

Via de bemiddeling van Ingrid (waar zouden we toch zijn zonder haar!) hoorde ik dat je voorstelde eens een gespreksbijeenkomst in Utrecht te beleggen met zijn drieën, dat lijkt mij een heel nuttig plan. Ik zou bijvoorbeeld 14 december kunnen, de tijd maakt mij niet uit, ik weet natuurlijk niet of jij die dag een gaatje in de agenda hebt. Ik hoor het wel. Toevallig heb ik de komende dinsdagen al wat anders staan.

Hartelijke groeten,
 Nicoline

 dr. Nicoline van der Sijs
 Schaepmanplein 20, 2314 EH Leiden, 071-5238986
 Dit bericht is totstandgekomen via spraakherkenning

Van: Piet van Reenen [mailto:piet.van.reenen@meertens.knaw.nl]
Verzonden: vrijdag 26 november 2010 10:35
Aan: N. van der Sijs
CC: M. Rem
Onderwerp: Re: corruptie in de 14e eeuw

Hallo Nicoline,

Dit is alles wat ik heb gevonden (zie laatste regels): Latijn dus en 1405.

zoeken met **

levert nog op:

TINGEREN, **-ieren**, zw. ww. tr. Naar den vorm te oordeelen van lat. *tingere*, doch de beteekenis past niet in den samenhang, die *toeschroeien* doet verwachten. || Men sal een heete ijsere gloien ende die (h)enden van den aderen salmen der mede tingeren, *Lanfr.-hs.* 4a. Die 2 adren salmen bernen ende tingeren, ende en willense niet stelpen, so sal men die adre int vorhooft tingeren met enen gloyenden ysere, *Hs.* Yp. 36d. Dan salmen nemen een ander yser, daer men met die adere tingeren sal, dat men steken sal dore dit gat wel gegloyt, ende men sal bernen die monde van den adren, ende wachten wel dat hi el niet en berne dan hi die adre doe scrompelen, 110c. Dese (*cauterie*) sal men in dat vier wel heet maken ende gloien ende daer mede die corruptie tingieren, Jan Yp. 188.

Tinea dats schorfheide ende hets een openbaer corrupcie in dat hovet mit roven ende mit ettere, *Lanfr.* 65r. (s.v. SCHORFTHEIT)